

Anti-Persianism in a recent century in Afghanistan

Moharram Rezayati Kishekhaleh^{1*}
Besmillah Borhani²

Abstract

The Persian language, which is called “Farsi” in Iran, “Dari” in Afghanistan, and “Tajiki” in Tajikistan, has been the official and court language of the land that is called Afghanistan today. This language has experienced a painful history since the formation of independent government in Afghanistan and changing the name of Khorasan to Afghanistan (1747 AD) until today. During this period, tribal and ethnic rulers have ruled the country with the approach of Pashtunism and each of them has adopted a specific orientation towards the Persian language. Since the beginning of the 20th century, they have tried to remove the Persian language from the official and national domain and replace it with other languages, including Pashto. While other common languages in Afghanistan never have had the background and the extent of Persian language in social, historical and cultural terms. The policy of marginalization of the Persian language, which started during the period of Amir Habibullah Khan (r. 1901-1919), has been followed with ups and downs in the following periods and until today - 18 months have passed since the second period of the Taliban rule. As it was removed from the administrative and educational system for a short period of time during the half-century rule of the Al Yahya dynasty (1308-1357), and then, in 1343, the name “Dari” was imposed on this language and it was included as one of the two official languages, along with Pashto, in the constitution of the Zahir Shah era. This position was also maintained during the communist regimes; but after the civil wars and the domination of the Taliban (1375-1380) it was treated more unkindly. With the establishment of democracy and the formation of the Islamic Republic (1380-1400), and in the constitution that was approved in 1382, Pashto and Persian were recognized as the two official languages in Afghanistan, with the difference that preference was given to Pashto and the national anthem of this country was also made in Pashto language. Also, academic, military and administrative terms were assigned to Pashto language only. Finally, with the fall of the republican system and the Taliban regaining control over Afghanistan, this group has tried to remove the Persian language and terms from government offices and signs.

Keywords: Dari Farsi, Pashto language, anti-Persianism, Taliban, Persian language.

*1. Professor of Persian Language and Literature, University of Guilan, Rasht, Iran.

(Corresponding Author: rezayati@guilan.ac.ir)

2. PhD student of Persian language and literature, University of Guilan, Rasht, Iran,
(besmillahborhani@gmail.com)

Extended abstract

1. Introduction

Persian is the language of the majority of the people of Afghanistan. This language has been the only official and administrative language of Afghanistan since the distant past until 1964, when it found a competitor called “Pashto”. After the establishment of a country called Afghanistan by Ahmad Shah Abdali (1747), the rulers of Afghanistan, who were all from the Pashtun/Afghan people, tried to weaken and even erase other ethnic groups and languages, and by doing this, they made their people more prominent than other ethnic groups and they consider themselves the main owners of Afghanistan. During the mentioned period, these rulers had different orientations towards the Persian language. Some of them have shown prejudice-free behavior and others have shown hostile and militant behavior. Since the beginning of the 20th century, special attention has been paid to the Pashto language in different administrative fields and government documents. This process started from the time of Habibullah Khan and reached its peak during the time of Nader Shah and Zahir Shah, and even made the government and education system monolingual in Pashto for a while. During this period, Pashto language terms were imposed on Dari Persian, especially in the fields of “administrative”, “university and higher education”, “press” and “army”, with the intention of lowering the status of Persian language. This policy was followed a little more calmly in the era of democracy; But after that, especially during the first period of the Taliban government and their current government, it is followed in a harsher and more domineering manner, and everything from administrative letters to city signs is changed to Pashto language.

2. Theoretical framework

This research has investigated the policy of the rulers of Afghanistan towards the Persian language in the recent century. In order to facilitate the implementation of the research, the various policies of the rulers and in order to establish the historical position of the Persian language in Afghanistan, first, the history of this language has been briefly discussed since the establishment of an independent country called Afghanistan (1747) until the 20th century. After that, regarding different policies of the rulers of Afghanistan, the following courses have been defined for the Persian language:

1. Setting the stage for bringing the Pashto language to the stage at the beginning of the 20th century (1929-1901);
2. Identification with Pashto language and conflict with Persian language (1928-1977);
3. Reduction of conflict with Persian during the communist period (1978-1992);
4. Persian language in civil wars and the rule of the first period of Taliban (1992-2001);

5. Persian language in two decades of democracy and Islamic Republic system (2001-2021);
6. Persian language in the second period of Taliban rule (2021-...).

3. Methodology

The current research was done with analytical-descriptive method and with library method and it investigated the policies of the contemporary rulers of Afghanistan (from 1901 till now) in relation to Persian language in six topics. For this purpose, both historical sources and constitutions and media have been used and in some cases these sources have been compared with each other.

4. Results and research findings

The policy of marginalizing the Persian language in Afghanistan started during the period of Amir Habibullah Khan (r. 1901-1919). In this period, according to Mahmoud Tarzi, an attempt was made to raise Pashto as a competitor to Persian, and to lower the status of Persian. The foundation stone for the improvement of Pashto language, which was laid by Mahmoud Tarzi, during the Nader Khan period, was combined with the government's determination to fight and treat the Persian language with hostility. As a person named Mohammad Gul Khan Momand had assumed the unofficial mission of fighting against the Persian language. Momand started agitations in generalizing the Pashto language and rejecting the Persian language not only from government departments, but also from educational institutions and even homes and markets. He forced the Dari-speaking and Turkish-speaking people to write their petitions in Pashto language and did not give any effect to the petitions that reached him in "Dari language". He burned more than one thousand Persian manuscripts, which contained historical and government letters and documents, from the library of Rawda Sakhi in Mazar-e-Sharif. This hostility of Mohammad Gul Khan with Farsi language was continued by Mohammad Hashem Khan. To the extent that textbooks were printed only in Pashto for a period and Persian language was removed from textbooks and educational institutions, but due to the lack of human resources for teaching and the majority of Persian speakers, this action did not work. Linguistic fanaticism went so far that even learning Pashto was made compulsory.

This policy has been followed with ups and downs in the following periods and until today. As in 1964, the name "Dari" was imposed on this language, and it was included as one of the two official languages, along with Pashto, in the constitution of the Zahir Shah era. This position was also maintained during the communist regimes; but after the civil wars and the domination of the Taliban (1996-2001), it was treated more unkindly. With the establishment of democracy and the system of the Islamic Republic (2001-2021), Pashto and Persian were recognized as the two official languages of Afghanistan, with the

difference that preference was given to Pashto and the national anthem was made in Pashto. Finally, with the fall of the republican system and the Taliban regaining control over Afghanistan, this group has tried to remove the Persian language and terms from government offices and city signs.

5. Conclusions

The Persian language was used as the official and common language in Afghanistan since the distant past, but with the Tribalization of power and sovereignty, a number of rulers, using the power of coercion, proposed the Pashto language as a competitor, in order to marginalize the Persian language. This issue caused that during the last hundred years, many Persian terms in Afghanistan, especially in the military and army departments, government offices and scientific-university terms, were replaced by Pashto terms. Mahmoud Tarzi was the one who tried to lower the old and rich Persian language to the level of the language of street and market by falsifying the term “national language”. The linguistic and cultural policies of the government of Amir Amanullah (1919-1928) and the rulers after him were influenced by Mahmoud Tarzi's ideas, and some of them were even removed from the textbooks. On the other hand, despite the lofty status of the Persian language in Afghanistan, there are also dangers threatening this language. The absence of an independent academy and the Afghan government's lack of support for this language have made it easy for the influx of foreign words. Once again, with all the efforts that have been made to weaken the Persian language in the contemporary era of Afghanistan and the Pashto language has been put on the stage as a competitor, it can be seen that the Persian language has still maintained its position and today the majority of the people of Afghanistan speak this language. The mother tongue of half of the people of Afghanistan, including Tajiks, Hazaras, Imaqs, Ghazalbashs, Khalilis, is Persian. At least 90% of non-Persian-speaking residents in Afghanistan have a knowledge in Persian equal to their mother tongue.

Select Bibliography

- Anoushe Hassan. Encyclopedia of Persian literature: Persian literature in Afghanistan. edited by Hassan Anoushe. Volume 3. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, Printing and publishing organization; 2002. [in Persian]
- Habibi Abdul-Hay. Constitutionalism Movement in Afghanistan. Cultural Commission of Islamic Unity Party of Afghanistan; 1993. [in Persian]
- Rahin Rasul. History of Dari Persian language. Tehran: Al-Hadi; 2009. [in Persian]
- Ghobar Mir Gholam Mohammad. History of Afghan literature (Mohammadzai period). Kabul: Arash; 1951. [in Persian]

- Farhang. Mir Mohammad Seddiq. Afghanistan in the last five centuries. Tehran: Irfan; 2006. [in Persian]
- Kazemi Mohammad Kazem. Bilingualism and Bilingualism, Tehran: Irfan; 2015. [in Persian]
- Kohzad Ahmad Ali, Ali Mohammad Zahma, et al. History of Afghan Literature, Kabul: Iqra Publications Library; 2007. [in Persian]
- Maile Hervi Najib. History and language in Afghanistan, Tehran: Offset Public Company; 1992. [in Persian]
- Mozafari Seyyed Abu Talib. The Capital of Fairies: Contemporary Poetry of Afghanistan, Tehran: Iran Poets Association; 2013. [in Persian]

How to cite:

Rezayati Kishekhaleh, Moharram. Borhani, Besmillah. Anti-Persianism in a recent century in Afghanistan. *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*, 2023; 2(14): 7-33. DOI:10.22124/plid.2023.24197.1626

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

فارسی ستیزی در یک سده اخیر در افغانستان

بسم الله برهانی^۲محرم رضایتی کیشه خاله^۱

چکیده

زبان فارسی که آن را در ایران «فارسی»، در افغانستان «دری» و در تاجیکستان «تاجیکی» می خوانند، از گذشته های دور زبان رسمی و درباری سرزمینی که امروزه افغانستان می خوانند، بوده است. این زبان از زمان شکل گیری حکومت مستقل در افغانستان و تغییر نام خراسان به افغانستان (۱۷۴۷م) تا به امروز سرگذشت غم- انگیزی داشته است. سیاست به حاشیه راندن زبان فارسی که از دوره امیر حبیب الله خان (۱۹۰۱-۱۹۱۹م) شروع شد، در دوره های بعد و تا امروز با فرازونشیب هایی دنبال شده است. چنانکه در دوره نیم قرن حکمرانی خاندان آل یحیی (۱۳۰۸-۱۳۵۷ش) برای مدت کوتاهی به کلی از نظام اداری و آموزشی حذف شد و سپس در سال ۱۳۴۳ش اسم «دری» بر این زبان تحمیل شد و به عنوان یکی از دو زبان رسمی در کنار زبان پشتو در قانون اساسی دوره ظاهر شاه درج شد. این جایگاه در دوره نظام های کمونیستی نیز حفظ شد؛ اما پس از جنگ های داخلی و تسلط طالبان (۱۳۷۵-۱۳۸۰ش) بیش از پیش مورد بی مهری قرار گرفت. با روی کار آمدن دموکراسی و شکل گیری نظام جمهوری اسلامی (۱۳۸۰-۱۴۰۰ش) و در قانون اساسی مصوب ۱۳۸۲ش، زبان پشتو و فارسی به عنوان دو زبان رسمی در افغانستان شناخته شد، با این تفاوت که ارجحیت به زبان پشتو داده شد و سرود ملی این کشور نیز به زبان پشتو ساخته شد. همچنین اصطلاحات دانشگاهی، نظامی و اداری تنها به زبان پشتو واگذار شد. سرانجام، با سقوط نظام جمهوری و تسلط دوباره طالبان بر خاک افغانستان، این گروه مجددا در صدد حذف زبان و اصطلاحات فارسی از ادارات و لویج دولتی شده است.

واژگان کلیدی: فارسی دری، زبان پشتو، فارسی ستیزی، طالبان، زبان فارسی.

✉ rezayati@guilan.ac.ir

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

(نویسنده مسؤل)

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

رشت، ایران.

۱- مقدمه

زبان فارسی که امروزه زبان رسمی جمهوری اسلامی ایران و تاجیکستان و یکی از دو زبان رسمی افغانستان به حساب می‌آید، در این سه کشور مسیرهای متفاوتی را طی کرده‌است. با آنکه زبان اکثریت مردم افغانستان فارسی است، به گفته علی رضوی غزنوی «سرگذشت دردناکی» در این کشور داشته‌است. این زبان از گذشته‌های دور تا ۱۳۴۳ش که رقیب دیگری به نام زبان «پشتو» پیدا می‌کند، یگانه زبان رسمی و اداری افغانستان بوده‌است. پس از اینکه احمدشاه ابدالی، در سال ۱۷۴۷م کشور افغانستان را تأسیس کرد، حاکمان افغانستان که همه از قوم پشتون/افغان بودند، به این انگیزه که نفوس قوم خود را بیشتر از اقوام دیگر جلوه دهند و خود را صاحبان اصلی افغانستان قلمداد کنند، تلاش کردند اقوام و زبان‌های دیگر را تضعیف و

احیاناً محو کنند. در کنار سرکوب، سعی کردند اراضی اقوام را تصرف و تملک کنند.

این حاکمان نسبت به زبان فارسی جهت‌گیری‌های متفاوتی داشته‌اند. برخی رفتار عاری از تعصب و برخی برخورد خصمانه و ستیزه‌جویانه نشان داده‌اند. اکثر حاکمانی که پیش از سده حاضر حکمرانی کرده‌اند، با زبان فارسی مشکلی نداشته و زبان رسمی دربارشان فارسی بوده‌است و حتی از برخی آنها آثاری به زبان فارسی باقی مانده‌است؛ اما با استعمار انگلیس، تنش میان اقوام افغانستان شدید شد و این باعث شد تا حاکمان افغانستان از شروع قرن بیستم در عرصه های متفاوت اداری و مدارک دولتی توجه ویژه به زبان پشتو داشته باشند. این روند از زمان امان‌الله‌خان آغاز و در زمان نادرشاه و ظاهرشاه به اوج خود رسید و حتی برای مدتی دستگاه دولتی و آموزشی را نیز با زبان پشتو تک‌زبان کرد. در این مدت، تحمیل اصطلاحات زبان پشتو بر فارسی دری، به خصوص در حوزه‌های «اداری»، «دانشگاهی و تحصیلات عالی»، «مطبوعات» و «ارتش»، به قصد فروکاهیدن موقعیت زبان فارسی صورت گرفت. این سیاست در دوران دموکراسی کمی آرام‌تر دنبال شد؛ اما پس از آن و به خصوص در دوره اول حکومت طالبان و حکومت فعلی آنان به شیوه خشن‌تر و تحکم‌آمیزتر دنبال می‌شود و از مکتوبات اداری تا لوایح شهری همه به زبان پشتو تغییر می‌کند. بنابراین، اگر جوامع فارسی‌زبان و به خصوص فارسی‌زبانان افغانستان در مقابل هجوم کلمات پشتو و زبان‌های دیگر ایستادگی نکنند، به گفته مایل هروی «نقش زیبایی‌آفرینی گونه فارسی دری به مخاطره می‌افتد و پایه‌های زبان فرومی‌غلند و سرانجام از پشتوانه آهنگین زبان کاسته می‌شود و اهل زبان ضعف درونی و

بی‌رمقی ویژه‌ای در زبان خود حس می‌کنند، و دیگر قند پارسی طوطیان هند را شکرشکن نخواهد کرد» (مایل هروی، ۱۳۶۲: ۱۱۷).

این پژوهش که با شیوه تحلیل-توصیفی و با روش کتابخانه‌ای انجام شده، در صدد است سیاست‌های حاکمان معاصر افغانستان (از ۱۹۰۱م تاکنون) - اندکی بیش از یک قرن - را در خصوص مواجهه با زبان فارسی ارزیابی کند و به این پرسش پاسخ دهد که سیاست حاکمان قومی افغانستان درباره زبان فارسی در صد سال اخیر چگونه بوده و آیا جایگاه زبان فارسی در این کشور تنزل کرده‌است؟

۲- پیشینه پژوهش

در مورد وضعیت زبان در افغانستان تحقیق چندانی نشده‌است. آثار محققان افغانستانی همچون میرغلام محمد غبار (۱۳۳۰)، محمد حیدر ژوبل (۱۳۸۸)، علی‌احمد کهزاد و دیگران (۱۳۸۶)، با عنوان «تاریخ ادبیات افغانستان» و رسول رهین (۱۳۸۸) با عنوان «سرگذشت زبان فارسی دری» نوشته‌اند، بیشتر به بحث‌های تاریخی و ادبی زبان فارسی دری توجه دارد. این تحقیقات در نوع خود مفید و ارزشمند است؛ اما وضعیت زبان فارسی و سیاست رسمی حکومت‌های افغانستان در قبال زبان فارسی در افغانستان را بررسی نکرده‌اند. مقاله‌ای که منوچهر اکبری و حسن فضائی (۱۳۸۴) با عنوان «تأثیرات سیاسی و اجتماعی دوره کمونیستی بر ادبیات معاصر فارسی دری افغانستان» نوشته‌اند و در نشریه پژوهش‌های ادبی منتشر شده، تأثیر نظام مارکسیستی را بر ادبیات و به خصوص شعر و داستان بررسی کرده‌است. در این مقاله، رویارویی با مقدسات دینی، استفاده افراطی از رنگ سرخ که نماد نظام مارکسیستی بوده، ورود آثار نویسندگان روسی در ادبیات و مطبوعات افغانستان در زمره تأثیرات منفی، و رشد و شکل‌گیری ادبیات مهاجرت و مقاومت در بیرون از مرزهای افغانستان به عنوان تأثیر مثبت فرض شده‌است. فضل‌الله قدسی (۱۳۸۴) مقاله‌ای با عنوان «جایگاه زبان فارسی در افغانستان پس از تأسیس حکومت مستقل» دارد. وی زبان فارسی افغانستان را در طول ۲۵۸ سال در سه دوره مطالعه کرده‌است: ۱) از آغاز تشکیل حکومت احمدشاه ابدالی در سال ۱۷۴۷م/ ۱۱۲۵ش تا دوره نادرخان محمدزایی (۱۳۰۸ش؛ ۲) از سال ۱۳۰۸ش تا روی کار آمدن کمونیست‌ها و کودتای نورمحمد تره‌کی (۱۳۵۷ش؛ ۳) از ۱۳۵۷ش تا تاریخ نگارش مقاله (۱۳۸۴ش). نویسندگان این مقاله خواسته‌است در این سه دوره جایگاه زبان فارسی را در این کشور تثبیت کند. قهرمان سلیمانی (۱۳۹۴) مقاله‌ای

با عنوان «طرزی، سراج الاخبار و مسأله زبان فارسی در افغانستان» دارد. وی تلاش کرده نقش و جهت‌گیری محمود طرزی را نسبت به زبان فارسی بررسی کند. نویسنده در کنار اشاره به نفوس و جغرافیای پشتون‌ها، انگیزه‌های فعالیت محمود طرزی را با استفاده از مقاله‌های او در *سراج/اخبار منعکس* کرده‌است. رضا امینی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «چالش‌های امروز زبان فارسی» چالش‌های زبانی و غیرزبانی در سه حوزه جغرافیایی زبان فارسی (ایران، افغانستان و تاجیکستان) را بررسی کرده و تفاوت‌هایی از لحاظ واژه‌سازی و رسم‌الخط برای آنها برشمرده‌است. اخیراً محمد یعقوب یسنا (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با نام «جایگاه زبان پارسی در افغانستان» از نظر اجتماعی و فرهنگی به جایگاه زبان فارسی و سیاست‌های فرهنگی این کشور پرداخته‌است. وی با استفاده از زبان‌شناسی بیشتر به دنبال برقراری وحدت فرهنگی بین فارسی (ایران)، دری (افغانستان) و تاجیکی (تاجیکستان) است و تأکیدش روی این است که زبان رایج در این سه کشور یک زبان با سه نام است. این مقاله به دوره‌های کمونیستی، مجاهدین، دموکراسی و طالبان که از لحاظ برخوردهای سیاسی مهم‌ترین دوره‌هاست، اشاره‌ای نکرده‌است. با توجه به نمونه‌های فوق، تحقیقاتی که تاکنون درباره زبان فارسی در افغانستان صورت گرفته، بیشتر به جنبه‌های تاریخی، ادبی و زبان‌شناسی پرداخته و به سیاست‌هایی که در راستای تضعیف زبان فارسی در افغانستان اتخاذ شده توجه چندانی نشده‌است. پژوهش حاضر در صدد است با بیان شواهد عینی، ریشه‌های سیاست فارسی‌ستیزی در افغانستان را پیدا کند و نشان دهد این سیاست در دوره‌های مختلف چگونه از سوی حاکمان و نظام‌های حاکم بر افغانستان دنبال شده‌است.

۳- فارسی دری افغانستان از آغاز شکل‌گیری جغرافیای سیاسی تا آغاز قرن بیستم

زبان فارسی در قلمرو خود، قبل از مرگ نادرشاه افشار، سرگذشت یکسانی داشته‌است. پس از نادرشاه افشار و شکل‌گیری حکومت مستقل در افغانستان، زبان فارسی در مسیر پرفراز و فرود و پرماجرا قرار می‌گیرد. یعنی، تلاش شد تا از جغرافیای افغانستان، از نظر تاریخی، فرهنگی، زبانی، ادبی و... هویت‌زدایی شود. نخستین موضوعی که می‌توانست زمینه‌ساز این هویت‌زدایی باشد، تغییر نام این سرزمین از «خراسان» به «افغانستان» است؛ زیرا کلمه افغانستان برساخته‌است و نمی‌تواند از گذشته فرهنگی و تاریخی این سرزمین نمایندگی کند. درحالی‌که «زبان فارسی دری که امروز در افغانستان، ایران، تاجیکستان، بخش‌های از ازبکستان و... رواج

دارد، از دوره صفاریان تاکنون زبان اداری مردم خراسان و حکومت‌های خراسان (افغانستان) بوده است» (شهرستانی، ۱۹۹۹: ۱۵).

زبان فارسی از آغاز دوره اسلام در افغانستان زبان مشترک اقوام ساکن در خراسان و افغانستان بود که وحدت ملی و فرهنگی را اقوام ساکن در خراسان و منطقه را فراهم می‌کرد. به‌خاطر همین اهمیت سیاسی و وحدت‌بخشی زبان فارسی بود که هیچ فرمانروایی قصد تغییر این زبان و از رسمیت‌انداختن آن را نکرد؛ چون می‌دانستند که زبان‌های دیگر نمی‌توانند اهمیت سیاسی و فرهنگی زبان فارسی را برای وحدت اقوام ساکن در منطقه داشته باشند. به‌همین خاطر، «فرمانروایانی که زبان آنها فارسی نبود، هنگامی که در خراسان حکمران و فرمانروا می‌شدند، رسمیت زبان فارسی را می‌پذیرفتند و خودشان نیز فارسی‌زبان می‌شدند. چنانکه غزنویان ترک بودند، سلجوقیان نیز ترک بودند، جانشینان چنگیز و تیموریان از قبایل مغول بودند، ابدالی‌ها، سدوزایی‌ها و محمدزایی‌ها پشتون بودند، اما همه زبان پارسی دری را به رسمیت شناختند و خودشان نیز به این زبان سخن و شعر گفتند» (یستا، ۱۳۹۸: ۱۹۵).

چنانکه اشاره شد، زبان فارسی از دوره طاهریان، صفاریان، سامانیان، غزنویان، سلجوقیان، خوارزم‌شاهیان و... تاکنون زبان رسمی دربار و کتابت در خراسان دیروز و افغانستان امروز بوده است، اما پس از جنگ جهانی دوم، موضع‌گیری رژیم‌های سیاسی در افغانستان نسبت به زبان فارسی تغییر می‌کند و زبان «پپ‌تو/ پشتو»^(۱) به‌عنوان رقیب زبان فارسی مطرح می‌شود. این رقابت به جایی می‌رسد که حاکمان افغانستان با زبان فارسی ستیزه و تلاش می‌کنند با فروکاهیدن زبان فارسی، جایگاه آن را به پشتو بدهند. باید تأکید کرد که جامعه یک‌زبانه، چنانکه یاکوبسن (۱۳۸۵: ۴۲) می‌گوید، افسانه است و هیچ جامعه‌ای در گذشته و اکنون نبوده است که به صورت محض یک‌زبانه بوده باشد، بلکه پیوسته کثرت زبانی و گویشی در جوامع وجود داشته است. اما شاید کمتر دیده شده که گویشوران جامعه‌ای به خاطر استفاده از زبان رسمی و زبان مادری خود مورد بی‌مهری و ستم قرار گرفته باشند.

به‌هرحال، نام «افغانستان» نخستین بار در دوره احمدشاه ابدالی (۱۱۰۵-۱۱۵۱ش) بر کشوری که اکنون نیز به همین نام شناخته می‌شود، گذاشته شد؛ هرچند احمدشاه ابدالی خود را پادشاه «خراسان» می‌خواند و کشوری را به نام افغانستان نمی‌شناخت. مظفری (۱۳۹۳: ۱۳) در کتاب «پایتخت پری‌ها» به نقل از *دایره‌المعارف آریانا* می‌نویسد: «این خطه با قبض و بسط‌های نه‌چندان خرد، در قرون وسطی به اسم خراسان و در قرون قدیمه به نام آریانا

شهرت داشت». نام افغانستان نخستین بار در نامه رسمی لارڈ آکلند انگلیس، ویسرای شبه‌قاره هند، در اگست ۱۸۳۸ که به شاه شجاع نوشته، ذکر شده‌است. پیش از آن معمولاً در اسناد رسمی و تاریخی، خراسان نام افغانستان بوده‌است. ریشه واژه «افغان» چندان مشخص نیست. پژوهشگران بر این باورند که افغان معرب «اوگان، اپگان و پتان» است که به نام‌های قومی قوم پشتون افغانستان ارتباط دارد (غبار، ۱۳۶۶: ۱۳۵).

احمدشاه ابدالی و فرزندان و نوادگان وی، حدود یک قرن بر افغانستان حکومت کردند. اینان بودند که بعد از فترت دوقرنه بعد از زوال دولت تیموری هرات، توانستند در داخل این حوزه، دولتی مقتدر و نسبتاً دیرپا بنیاد گذارند. در این دوره یگانه زبان رسمی اداری و کتابت، زبان فارسی بود و زبان‌های دیگر از جمله پشتو، از زبان‌های محلی و قومی بود: «از زمانی که احمدشاه ابدالی به قدرت رسید، همه مکاتبات و مکالمات حکومتی به زبان پارسی دری بود و این روند تا دوره ظاهرشاه و پس از او کماکان حفظ شده‌است» (فضایی، ۱۳۸۳: ۷۱). گفته شده‌است که خود احمدشاه بابا نیز اهل ذوق بوده و از وی به زبان فارسی نیز شعرهایی گزارش شده‌است^(۳). درخصوص شاهان پس از احمدشاه بابا نیز دیوان‌ها و شعرهایی به زبان فارسی گزارش شده‌است؛ چنانکه تیمورشاه (۱۱۲۶-۱۱۷۲ش)، فرزند و جانشین احمدشاه بابا، صاحب ذوق بوده و دیوانی نیز به فارسی داشته‌است. شاه شجاع و دیگر شاهزادگان سلسله درانی نیز شعرهایی به فارسی داشته‌اند که همه نشان می‌دهد در نصاب تعلیمی و فرهنگی خانواده سلطنتی، فرهنگ و ادب فارسی جایگاه داشته‌است (نک. نفیسی، ۱۳۲۸: ۱؛ مظفری، ۱۳۹۳: ۳۰). به دلیل اینکه احمدشاه بابا و شاهان دیگر سدوزایی سعی خود را برای توسعه قلمرو حکومت گذاشته بودند، در این دوره به زبان و انکشاف فرهنگی توجهی نشد. به همین خاطر، در حکومت خاندان سدوزایی، هیچ‌گونه بغض و کینه‌ای که بازتاب بیرونی داشته باشد نسبت به زبان فارسی پدیدار نشد و چنانکه بیان گردید، خود این شاهان دیوان‌های شعری به زبان فارسی داشتند. چون قدرت به دست قوم پشتون بود، خودبه‌خود عرصه برای اقتدار و برتری جویی زبان پشتو فراهم می‌شد.

پس از آن، باوجود اختلافات شدید داخلی خاندان سدوزایی (۱۲۹۷ش) و افتادن قدرت به دست خاندان محمدزایی، تا مدت‌ها وضعیت به همان‌گونه ادامه یافت. به‌گونه‌ای که تاریخ‌نویسان، فاصله بین سال‌های ۱۲۳۳ق تا ۱۳۱۹ را که امیر حبیب‌الله‌خان به قدرت رسید و کشوری نسبتاً رام‌شده از پدر خود به ارث برد، دوره «فترت فرهنگی» نامیده‌اند. در این دوره تقریباً یک‌قرن، جنگ‌های داخلی و خارجی تجربه شد؛ جنگ‌های فرزندان تیمورشاه بر سر تاج و

تخت، جنگ با انگلیس، تصفیه‌های قومی و مذهبی که امیر عبدالرحمان خان به آن شهره شده‌است و... در «تاریخ ادبیات افغانستان» اثر پنج استاد، وصف این دوره چنین آمده‌است:

در طی این قرن امنیت عمومی مفقود و اقتصاد، زراعت، صنعت، تجارت، علم و ادب همه دست‌خوش حوادث شوم نظامی، نفاق‌های داخلی و جنگ‌های خارجی بوده، شهرها ویرانه، کاریزها خشک، اراضی بایر و لهذا ثروت ملی و آرامش زندگی که مولد ترقیات اجتماعی و افزونی علم و فن است، روزبه‌روز کمتر شده می‌رفت، تا جایی که اغلب مدارس و موقوفات قدیم که منبع انتشار علوم قدیمه و عربیه از قبیل منطق، حکمت، طب و هیأت و ریاضی و غیره بودند تا درجه صفر تنزل نمود... مدارس انگشت‌شماری که در بعضی شهرهای مملکت باقی مانده بود فقط به تدریس فقه حنفی و صرف و نحو و بعضا حدیث و گاهی هم حکمت قدیم می‌پرداخت. اطفال افغانستان در مساجد معدودی، از فارسی کتب کریماء، حافظ، سعدی، انوار سهیلی و از پشتو کتب رشید بیان، فواید شریعه و... را می‌خواندند. اطباء کتب طب را در عربی نزد ملاهای عربی‌دان که ابا از طبابت چیزی نمی‌دانستند فرا می‌گرفتند (کهزاد و دیگران، ۱۳۸۳: ۳۳۶).

چنین وضعیتی در حالی در افغانستان جریان داشت که همسایگان افغانستان بیدار شده بودند و با ایجاد مدارس، روزنامه‌ها، ارتش مدرن و بنیادهای صنعتی و تجارتنی مدرن، سنگ بنای تغییر را می‌گذاشتند، اما افغانستان همچنان در آتش جنگ و ناامنی می‌سوخت و در این راستا کاری انجام نمی‌شد.

با روی کار آمدن شیرعلی خان در سال ۱۸۶۳م به فعالیت‌های فرهنگی نظیر نشر کتاب، ترجمه به زبان‌های فارسی و پشتو، تأسیس مدارس نظامی و غیرنظامی توجه ویژه‌ای شد. همچنین باید گفت «دوره امارت او مقارن با پیدایش جلوه‌های تجدد در جامعه افغانستان بود که به دلیل هجوم و تجاوز انگلیس، این جریان (تجددگرایی) چندان مجال بروز نیافت و در نطفه خفه شد و افغانستان در عقب‌افتادگی خود باقی ماند» (فرهنگ، ۱۳۸۵: ۱). افغانستان پس از تیموریان هرات، زیر تسلط خاندان ابدالی، محمدزایی و استعمار انگلیس برای کارها و جنبش‌های فکری کمتر مجال داشت و تا زمان شیرعلی خان از فعالیت‌های فرهنگی و داشتن مطبوعات محروم ماند. در افغانستان پیش از جنگ با انگلیستان (۱۸۷۸-۱۸۸۰م) هیچ نشریه‌ای وجود نداشت. در زمان شیرعلی خان به سبب مبارزه اجتماعی گروهی از آگاهان و روشنفکران و نیز رشد طبیعی جامعه که با تغییرهایی در امور نظامی، اقتصادی، دامپروری و کشاورزی و پیدایی تجارت و طبقه‌ای تازه در کشور همراه بود، در زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی نیز تحولاتی پدید آمد. «شمس النهار، نخستین نشریه افغانستان به زبان فارسی (۱۲۹۰ق) در همین

زمان منتشر شد. ... این نشریه مطالب اجتماعی، اخلاقی، ادبی، نظامی و اخبار داخلی و خارجی را در بر می‌گرفت» (انوشه، ۱۳۸۱: ۴۴۱). تأسیس مدرسه نظامی در زمان امیر شیرعلی خان و توجه ویژه به زبان پشتو از کارهای دیگری بود که در نتیجه آن اصطلاحات نظامی از زبان انگلیسی به زبان پشتو ترجمه شد. «بار اول در دوره امیر شیرعلی خان توجه درباره ادب پشتو به عمل آمد و قوماندها و اصطلاحات عسکری در زبان پشتو درآورده شد و هم بعضی تعلیم‌نامه‌های انگلیسی در پشتو ترجمه گردید. القاب رسمی مامورین دولت و افسرهای اردو پشتو شد. از قبیل: لوی بتول مختار (صدر اعظم)، لوی ملک (وزیر مالیه)، لوی کشل (خزانه‌دار کل) و...» (کهزاد و دیگران، ۱۳۸۳: ۴۱۶). این درواقع، نخستین گامی بود که در این دوره برای تقویت زبان پشتو برداشته شد. اصطلاحات پشتوشده زمان امیر شیرعلی خان تا به امروز نیز در ادبیات نظامی افغانستان به کار می‌رود (نک. بخش‌های بعدی همین مقاله).

با مرگ شیرعلی خان و روی کار آمدن عبدالرحمان خان (۱۲۵۹-۱۲۸۰ش) که قتل‌عام و آوارگی ۶۲ درصد از هزاره‌های فارسی‌زبان را در پی داشت، طلیعه کم‌سوی فرهنگی زمان شیرعلی خان در اختناق عبدالرحمانی ناپدید شد و برای مدتی فترت فرهنگی و ادبی بر کشور حاکم شد. او برخوردی مستبدانه با شاعران و نویسندگان داشت و آنها را مجبور به سرایش اشعار و خلق آثاری مطابق با سلیقه خویش می‌کرد. به دلیل اینکه عبدالرحمان خان سواد کافی نداشت، نتوانست سیاست فرهنگی آگاهانه‌ای را دنبال کند؛ هرگاه از شاعری خوشش می‌آمد او را به جبر به کابل فرامی‌خواند؛ چنانکه «شاعری به اسم گوهری را با خانواده‌اش از بلخ به کابل فراخواند و عشرت قندهاری را به جبر در کابل مقیم ساخت که این کار در روحیه او اثر ناگوار وارد کرد و با دوری از خانواده به سرودن اشعار سوزناک مبادرت جست» (مظفری، ۱۳۹۳: ۴۰ به نقل از عبدالقیوم قویم، مروری بر ادبیات معاصر دری، ص ۱۷) و هرگاه کسی به مزاجش خوش نمی‌آمد، تبعید می‌شد. همان‌گونه که غلام‌محمد طرزی، پدر محمود طرزی به هند برتانوی تبعید گردید. از اینکه «امیر عبدالرحمن خان به حیث پادشاه افغانستان با سیزده جنگ داخلی در هرات، قندهار، پنجشیر، نجران، ترکمان و پارسا، کنر و منگل، لغمان، اندر، غزنی، ساوکلمان، هزارستان و نورستان مواجه می‌گردد» (غبار، ۱۳۳۰: ۵)، مجاللی برای رشد فرهنگ و ادب پیدا نمی‌شود و «تنها ملا غلام‌جان لغمانی که مرد فاضل بود سؤال و جواب و مکاتبات امیر عبدالرحمان خان و وایسرای هندوستان را در پشتو ترجمه و در سال ۱۳۰۳ قمری چاپ کرد. خود امیر هم یک نصیحت‌نامه سیاسی را در پشتو امر طبع و انتشار داد (کهزاد و دیگران، ۱۳۸۳: ۴۱۶).

۴- زمینه‌سازی برای به‌صحنه‌آوردن زبان پشتو در آغاز قرن بیستم (۱۹۰۱-۱۹۲۹م)

پس از مرگ عبدالرحمان خان، امیر حبیب‌الله خان (۱۹۰۱-۱۹۱۹م) به پادشاهی رسید. پژوهشگران، دوره امیر حبیب‌الله خان را سرآغاز دوره معاصر دانسته‌اند. از جمله مرحوم محمدحیدر ژوبل، نویسنده کتاب *تاریخ ادبیات افغانستان* و دیگران این دوره را از سال وفات امیر عبدالرحمان خان یا جلوس حبیب‌الله خان به بعد دانسته‌اند. در مورد امیر حبیب‌الله خان گفته شده‌است که وی باسوادترین و با مطالعه‌ترین شاه در میان پادشاهان سلسله محمدزایی از عصر امیر دوست‌محمد خان تا امیر امان‌الله خان بود. فرهنگ (۱۳۸۵: ۳۲۷) این مطلب را از زبان «راجا چندرا پرتاپ»، سیاست‌مدار هندی، این‌چنین نقل کرده‌است: «امیر در ادبیات فارسی ید طولایی داشت و غالباً از آثار نویسندگان بزرگ سلف نقل قول می‌کرد».

در دوره امیر حبیب‌الله خان، زمانی که نهضت فکری سید جمال‌الدین افغانی در کشورهای اسلامی از جمله افغانستان در حال فراگیر شدن بود، مردم توانستند اندکی نفس تازه کنند، با استفاده از فرصت پیش‌آمده دانشمندان و روشن‌فکران تلاش کردند تا آزادی کامل سیاسی و اقتصادی وطن را به دست بیاورند. از این‌رو، حول جریده *سراج‌ال‌اخبار*، جنبش فکری‌ای را به راه انداختند. این دانشمندان و فرهنگیان توانستند در پرتو اصول دین اسلام و برنامه‌های اصلاحی سید جمال‌الدین برای به‌دست‌آوردن عزت، استقلال و آزادی افغانستان «جنبش مشروطه» را تشکیل دهند. اما جنبش مشروطه خواهی به زودی و با قساوت تمام، سرکوب گردید و مولوی محمدسرور خان و اصف با جمعی از همکارانش به جرم مشروطه خواهی به توپ بسته شدند (حبیبی، ۱۳۷۲: ۱۳ و ۴۶). این نشریه پس از نشر اولین شماره در تاریخ ۲۷ جدی/دی ۱۲۷۲ از چاپ بازماند. پس از آن، این مجموعه که بیشترشان از زندانیان دوران عبدالرحمان خان بودند و تحصیلات دینی داشتند و یا از غلام‌بچگان دربار بودند، مبارزات خود را از دربار خود امیر حبیب‌الله خان و لیسه/ دبیرستان حبیبیه شروع کردند.

امیر حبیب‌الله خان هرچند نتوانست نقش سیاست‌مدار مترقی را ادامه دهد ولی با ایجاد مدارس به سبک جدید، آوردن معلمین از هند و ترکیه، راه‌اندازی روزنامه و آوردن مطبعه، چشم مردم را به جهانی فراخ‌تر از آنچه در طول سالیان، خود و پدرانش ترسیم کرده بودند، بازکرد. مشروطیت دوم با برگشتن محمود طرزی از هند و راه‌اندازی دوباره *سراج‌ال‌اخبار* شروع شد. زمانی که تازه یک سال از سلطنت امیر حبیب‌الله خان گذشته بود، طرزی به وطن بازگشت و با وصلت دخترانش با شهزادگان (عنایت‌الله و امان‌الله) قدرت‌ش را در دستگاه تحکیم کرد. آنچه

موجب می‌شود پژوهشگران به حق محمود طرزی را پدر روزنامه‌نگاری افغانستان بدانند، استمرار، جامعیت و نفوذ *سراج‌الاخبار* است (مظفری، ۱۳۹۳: ۴۵). طرزی در این نشریه در کنار موضوعات دیگر، به ادبیات توجه خاصی نشان داد و اشعاری با محتوای بیدارگرانه به چاپ رساند^(۳). افزون-برآن، تلاش طرزی از نشر چنین اشعاری این بود که شعر را تا سطح فهم مردم عادی کوچه و بازار فرو بیاورد. البته برجستگی نقش وی در دگرسازی شعر دری، بیشتر در محتوا بود، نه در شکل شعر (انوشه، ۱۳۸۱: ۵۸۰).

پس از کشته‌شدن امیر حبیب‌الله‌خان در «کله‌گوش» لغمان، امان‌الله‌خان (۱۲۹۸-۱۳۰۸ش) روی کار آمد. در دوره او، به‌خصوص پس از جنگ سوم افغانستان و انگلستان و استقلال سیاسی افغانستان، مملکت پذیرای تمدن جدید شد و ارتباط فرهنگی با خارج افزایش یافت، دانشجویان برای فراگیری دانش به خارج فرستاده شدند و برای مکاتب/مدرسه‌ها، از معلمان خارجی دعوت شد. امان‌الله‌خان گام‌هایی بلند اما شتاب‌زده در راه ایجاد افغانستان نوین برداشت. از این تاریخ روزنامه‌ها و جراید بسیاری به چاپ رسید و در نهضت زنان تحرک جدی به‌وجود آمد و به سرپرستی همسر متجدد امان‌الله‌خان، بانو ملکه ثریا (دختر طرزی)، جریده‌ای به نام «ارشادالنسوان» به طبع رسید. محمود طرزی که پیش از این به دلیل جو محافظه‌کارانه حاکم بر دربار می‌کوشید تا در نوشته‌هایش با احتیاط رفتار نماید، با روی کار آمدن امان‌الله‌خان برای انجام اهداف خود فرصت خوبی یافت و کوشید جنبش ساده‌نویسی را در نثر، همراه با تحول مضمونی نظم و نثر، عمق و گستره بیشتری دهد (همان: ۱۲۲).

داوری‌های عمومی در میان اهل علم در مورد نقش طرزی در نشر زبان پشتو یکسان نیست. برخی بر این اعتقادند که امیر حبیب‌الله با حمایت از طرزی راه را برای توسعه زبان فارسی در افغانستان هموار کرده‌است؛ چنانکه محمدکاظم آهنگ (۱۳۴۹: ۹۵) فعالیت او را در راستای تقویت زبان پشتو سالم و سازنده توصیف کرده و گفته‌است ایشان در صدد تضعیف زبان فارسی نبوده‌است؛ «هرچند، در این راه گاهی دچار مبالغه و غلو مضحک نیز گردید چنانکه در یکی از مقالاتش زبان پشتو را جد همه زبان‌ها خواند». اما مسلم است با نفوذ محمود طرزی به‌عنوان نظریه‌پرداز بزرگ این دوره و انتشار *سراج‌الاخبار* به همت او، توجه به زبان پشتو در دربار افزایش یافت. «انجمن عالی معارف» با توجه به آرای طرزی و توجه به اهمیت این زبان برای افغانستان، آموزش این زبان را در زمره مواد درسی معارف این کشور

اجباری کرد (رهین، ۱۳۸۸: ۷۳). شاید براساس نظریه‌های محمود طرزی بود که در دوره حکومت ظاهرشاه و در عهد صدارت سردار محمدهاشم‌خان (چنانکه در جای خود بحث خواهد شد) این زبان تنها زبان رسمی کشور اعلام شد و کوششی برای برگردان کتاب‌های درسی و منشورها و فرامین حکومتی به زبان پشتو صورت گرفت.

از سوی دیگر، در دوره مشروطه، زبان پشتو برای اولین بار در عرصه مطبوعات قدم می‌گذاشت. توجه به تقویت و زبان پشتو در شرایط نوین جامعه آن روز و نیز به مقتضای این که محمود طرزی، خود، پشتوزبان بود، طبیعی می‌نمود. از سوی دیگر، بالندگی و غنای یک زبان هرگز نمی‌تواند چیزی را از دیگر زبان‌ها بکاهد، به همین خاطر جامعه فارسی‌زبانان نیز از چنین حرکتی استقبال کرد. محمود طرزی در رابطه با کاستی و عقب ماندگی زبان پشتو نکاتی را بیان می‌کند:

وقتی اعلی حضرت احمدشاه بابای غازی به تأسیس و استقلال سلطنت افغانستان کامیاب آمد، امورات دفتری و کارهای کتابت و میرزایی و از جمله مکتوبات دولتی، که اساس امور سلطنت بر آن موقوف است، به زبان فارسی و به دست همان فارسی‌زبانان بود که از یادگارهای حکومت سابقه ایران باقی مانده بودند. زبان پشتو به درجه ای اصلاح نیافته بود که دفعتاً امور دفتری و کارهای کشوری به آن زبان تحویل می‌شد. پشتون‌ها چون عموماً به کارهای عسکری و فتوحات بلاد و... گرفتار بودند، برای کارهای میرزایی و تحریرات امور حکومتی فرصت نداشتند، حتی این چنین کارها را برای خود عار می‌شمردند، بنابر سبب‌هایی که به طور اجمال بیان نمودیم از آغاز تا تأسیس استقلال دولت افغانستان، زبان رسمی دولتی ما زبان فارسی است، بعد از این‌ها هم به سبب بعضی عوامل خارجی و اختلافات داخلی، هیچ‌کس در پی اصلاح و ترقی زبان افغانی (پشتو) و تبدیل دادن رسومات دولتی را از زبان فارسی به زبان پشتو و زبان رسمی ساختن آن نیفتاده‌اند (فضائلی، ۱۳۸۴: ۱۷۶).

این عبارات تمایل شدید او را در امر رسمی شدن زبان پشتو نشان می‌دهد. او در بخش‌هایی از این متن اشاره می‌کند که از گذشته تاکنون زبان رسمی و دولتی افغانستان فارسی بوده‌است. از گفته‌های طرزی چنین برمی‌آید که او در صدد آن است که جایگاه زبان پشتو و فارسی را عوض کند. طرزی در ادامه اشاره می‌کند که شرایط برای این تغییر و تحول آماده نیست:

در خاک پاک وطن عزیز ما تنها اقوام افغانی اصلی که زبان شان صرف پشتو باشد نیستند، بلکه اقوامی که زبان شان فارسی است نیز به کثرت مقیم و موجود هستند که اصل اجزای ملت افغان محسوب‌اند. مردم نفس پایتخت و اکثر شهرهای بزرگ و نایب‌الحکومه‌نشین‌ها علی‌الاکثر به زبان فارسی متکلم هستند. در عموم دفاتر و محاکم رسمی دولتی، زبان فارسی از آغاز تأسیس و تشکیل یافتن حکومت مستقله افغانیه به درجه‌ای راکز و راسخ گردیده که تبدیل و تحویل آن خیلی مشکل است. زبان دربار و خاندان سلطنت، خواه در وقت حکومت سدوزایی درانی و خواه در وقت حکومت محمدزایی درانی، فارسی بوده و هست، بنابراین هیچ کس حکم داده نمی‌تواند که زبان رسمی دولتی ما دفعتاً به زبان پشتو تبدیل شود (همان).

طرزی با فاصله‌گذاشتن بین زبان فارسی و زبان ملی عملاً بستر را برای اعمال سیاست‌های تغییر زبانی فراهم کرد و با نفوذی که در دربار داشت سیاست‌های دولت را به سمت‌وسوی حذف فارسی رهنمون شد. وی در این باره می‌نویسد: «ما ... زبان مخصوصی را ... مالک می‌باشیم که آن زبان را «زبان افغانی [پشتو]» می‌گویند... تنها مردمان افغانی زبان نی، بلکه همه افراد اقوام مختلفه ملت افغانستان را واجب است که زبان افغانی وطنی ملتی خود را یاد بگیرد. در مکتب‌های ما اهم‌ترین آموزش‌ها باید تحصیل زبان افغانی باشد. از آموختن زبان انگلیزی، اردو، ترکی، حتی فارسی، تحصیل زبان افغانی را اهم و اقدم باید شمرد. به فکر عاجزانه خود ما، یگانه وظیفه‌ی انجمن عالی معارف باید اصلاح و ترقی و تعمیم زبان وطنی و ملتی افغانی باشد...» (سراج‌الخبار، ش ۲: ۲۰). دیده می‌شود که در این نوشته طرزی، زبان فارسی در ردیف زبان‌های بیگانه آمده‌است.

بنابراین، با کاری که محمود طرزی در سال‌های اخیر حکومت حبیب‌الله‌خان انجام داد، توانست روحیه پشتوگرایی را زنده کند. چنانکه با مرگ حبیب‌الله و روی کار آمدن فرزندش امان‌الله‌خان و حاکمان بعد از او، پشتوگرایی حادث‌تر شد. حتی شخص امان‌الله تقویت زبان پشتو را بدون در نظر گرفتن زبان فارسی، جزو سیاست‌های اصلی حکومتش قرار داد. «در ۱۶ میزان / مهرماه ۱۳۰۱، کمیسیونی با حضور وزیر مختار ایران و جمعی از نخبگان فرهنگی افغانستان بر سر رسمی شدن زبان پشتو، در حضور امان‌الله‌خان تشکیل جلسه داد و کار تا مرحله تدوین پیش نویس رسمی شدن زبان پشتو پیش رفت. وزیر مختار ترکیه بر سر این امر پافشاری می‌کرد؛ اما با مخالفت وزیر مختار ایران، نقشه عملی نشد و امان‌الله ناگزیر به رسمیت زبان پشتو در میان قبایل پشتون‌نشین قناعت کرد» (مژده، ۱۳۸۹: ۳۷).

بدین ترتیب، تلاش‌های امان‌الله‌خان در براندازی زبان فارسی نتیجه نداد و سرانجام دولت امان‌الله‌خان را حبیب‌الله کلکانی، مشهور به «بچه سقاو/ سقاو» که تاجیک‌تبار بود، سقوط داد. در حکومت نهمه‌ماهه حبیب‌الله کلکانی توجه به زبان فارسی در جغرافیای فرهنگی فارسی به نحو فزاینده‌ای در میان برخی از اقوام افغانستان از جمله هزاره‌ها و تاجیک‌ها رو به گسترش نهاد. خود حبیب‌الله نیز تعلق خاطری به این موضوع داشت و به فکر جهان‌گشایی در حوزه‌ای بود که زبان فارسی را تشکیل می‌داد. به گونه‌ای که «در اوایل سلطنت شعار می‌داد که بخارا را باید آزاد کنیم و متعاقباً شعار داد که دروازه صندل را باید از هندوستان بیآوریم» (نک. غبار، ۱۳۶۶: ۸۲۷). حکومت حبیب‌الله کلکانی دیری نپایید و با روی کار آمدن نادرخان از تبار محمدزایی در ۲۳ میزان/ مهر ۱۳۰۸ خاتمه یافت. با حاکمیت نادرخان، دوره جدید سرکوب زبان فارسی و ستیزه‌جویی با آن فرارسید.

۵- هویت‌دهی به زبان پشتو و ستیزه با زبان فارسی (۱۳۰۸-۱۳۵۷ش)

نادرشاه در سال ۱۳۰۸ش برابر با ۱۹۲۹م پس از شکست‌دادن حبیب‌الله کلکانی «بچه سقاو»، بر تخت پادشاهی نشست. فصلی که از شروع اقتدار نادرشاه تا سقوط جمهوری محمدداوودخان (۱۳۵۷ش) به مدت نیم قرن امتداد یافت، یک دوره نسبتاً باثبات ولی بی‌خاصیت در تاریخ معاصر افغانستان محسوب می‌شود. از کارهایی که در این دوره صورت گرفت و آثار مخربی بر ادبیات و فرهنگ و نیز وحدت ملی مردم افغانستان گذاشت، مسأله زبان بود. پیش از آن، زبان فارسی به‌عنوان زبان رسمی معاملات و فرهنگ این منطقه رایج بود و سلسله‌های سدوزایی و محمدزایی با آن مشکلی نداشتند. تنها امیر شیرعلی‌خان تغییراتی را در اصطلاحات نظامی به وجود آورده بود.

پس از آنکه نادرشاه به ضرب گلوله دانشجوی هزاره (عبدالخالق هزاره) کشته شد، دوره چهل‌ساله محمدظاهرشاه، پسر نوزده‌ساله نادرشاه شروع شد. «چهل سال حکومت ظاهرشاه (۱۹۳۳-۱۹۷۳م) که خوش‌اقبال‌ترین شاه متأخر افغانستان بود، در میان بیم و امید به‌آرامی گذشت. او سایه‌وار حکومت می‌کرد و این عموها و عموزاده‌ها بودند که مقدرات ملت را در دست داشتند» (مظفری، ۱۳۹۳: ۶۶). تا اینکه داوودخان (۱۳۵۲-۱۳۵۷ش) با کودتایی قدرت را تصاحب کرد. این اتفاق زمانی افتاد که ظاهرشاه در یکی از سفرهای خارجی به سر می‌برد. داوودخان هرچند صدای آزادی را خفه کرد و کوشید با رشد اقتصادی به کشورش سروسامانی بدهد؛ اما

مجال آن را نیافت و بعد از پنج سال، با کودتای خونین هفت ثور / اردیبهشت ۱۳۵۷ خود و خانواده‌اش به دست نوآمدگان عرصه سیاست قتل‌عام شدند و به این ترتیب بساط نیم‌قرن حکومت آل‌یحیی برچیده شد (همان: ۶۷).

ویژگی بارز این دوره فارسی ستیزی است. سنگ بنای بهبود زبان پشتو که در عصر حبیب‌الله‌خان به دست محمود طرزی نهاده شده بود، در دوره نادرخان، با عزم حکومتی مبنی بر ستیز و برخورد خصمانه با زبان فارسی توأم گردید. چنانکه شخصی به نام محمدگل‌خان مومند مأموریت غیررسمی ستیزه با زبان فارسی را بر عهده گرفته بود. فضایی به نقل از میرمحمدصدیق فرهنگ در این باره چنین می‌نگارد: «در دوره پادشاهی محمدنادرشاه، محمدگل‌خان مومند، وزیر داخله وقت، تحریکاتی را در تعمیم زبان پشتو و طرد زبان فارسی نه تنها از دواير دولتی، بلکه از مؤسسات تعلیمی و حتی خانه و بازار آغاز کرد. شاه نخست او را به عنوان رئیس تنظیمیه به قندهار فرستاد تا اقداماتش در منطقه پشتوزبان محدود بماند و موجب بروز رد عمل در سایر مناطق کشور نشود، اما در سال ۱۹۳۲م تغییر فکر داد و او را به همان عنوان به ولایات شمال فرستاد و در آنجا محمدگل‌خان نظریه برتری‌خواهی قومی و لسانی خود را در محل اجرا گذاشت. در این ضمن وی مردمان دری‌زبان و ترکی‌زبان را وادار می‌ساخت تا عرایض خود را به زبان پشتو بنویسند و به عرایضی که به زبان دری به او می‌رسید، ترتیب اثر نمی‌داد» (فضائی، ۱۳۸۴: ۲۰۱). براساس گفته فیاض مهرآیین، مومند بیش از یک هزار نسخه خطی فارسی را که حاوی مکتوبات و اسناد تاریخی و دولتی بود از کتابخانه روضه سخی، در مزارشریف در کام آتش دود و خاکستر کرد (قدسی، ۱۳۸۴: ۱۲۵).

این عصبیت محمدگل‌خان را محمدهاشم‌خان نیز ادامه داد. تا اندازه‌ای که برای یک دوره کتاب‌های درسی فقط به پشتو چاپ شد و زبان فارسی از کتاب‌های درسی و مؤسسات تعلیمی حذف شد، اما بنا به کمبود منابع بشری یعنی نبود معلم که به این زبان تدریس کند و اکثریت‌داشتن فارسی‌زبانان کشور، این اقدام نتیجه نداد (فضایی، ۱۳۸۴: ۲۰۱). تحریکات تعصب‌برانگیز زبانی تا جایی پیش رفت که حتی یادگیری زبان پشتو اجباری شد. در فرمان سال ۱۳۱۵ش که از طرف دولت صادر شد، آمده است: «امر بدهید که مأمورین لشکری و کشوری مربوط، خود را مکلف نمایند که در مدت سه سال لسان افغانی (پشتو) را آموخته و در محاوره و کتابت مورد استفاده قرار بدهند...» (همان: ۱۷۲). جالب این بود که خود خاندان سلطنتی که از

قوم پشتون بودند (ظاهرشاه و حتی داوودخان) پشتو را نمی‌دانستند و به فارسی می‌نوشتند و صحبت می‌کردند.

بدین ترتیب، در «لویه جرگه^(۴)» ۱۳۴۳ش که ظاهرشاه برای تدوین قانون اساسی دایر کرد، تلاش شد در قانون اساسی تنها زبان پشتو، زبان رسمی دولت باشد، اما این اقدام مورد اعتراض تعدادی از اعضای جرگه قرار گرفت (غبار، ۱۳۶۶: ۳۴۲) و در نتیجه زبان پشتو و دری هر دو به عنوان زبان‌های رسمی پذیرفته شد. بر مفاد همین جرگه، در قانون اساسی‌ای که در ۹ میزان/مهر ۱۳۴۳ تدوین شد، زبان‌های پشتو و دری به عنوان زبان رسمی انتخاب شد؛ با این تفاوت که به زبان پشتو بیشتر اهمیت داده شد؛ چنانکه در ماده سوم آمده است: «از جمله زبان‌های افغانستان پشتو و دری زبان‌های رسمی می‌باشد». ارجحیت پشتو بر دری از ماده سی و پنجم همین قانون فهمیده می‌شود: «دولت موظف است پروگرام‌های مؤثری برای انکشاف و تقویۀ زبان ملی پشتو وضع و تطبیق کند». در واقع، با اینکه در این قانون زبان فارسی (دری) در کنار پشتو یکی از زبان‌های رسمی افغانستان است، زبان پشتو به عنوان زبان ملی معرفی شده و دولت موظف به انکشاف آن شده است. ماده سوم قانون اساسی دوره ظاهرشاه عیناً در ماده بیست و سوم قانون اساسی جمهوری افغانستان مصوب ۵ حوت ۱۳۵۵ش در دوره محمد داوودخان تکرار شد. در همین دوره بود که نشریه «کابل»، ماهنامه انجمن ادبی کابل و مجله ادبی، اجتماعی و تاریخی فارسی‌زبانان، از پایان ۱۳۱۹ش با تبدیل نام انجمن ادبی به «پشتو بولنه» به زبان پشتو منتشر شد (انوشه، ۱۳۸۱: ۴۴۹).

از کارهای مهم دیگری که در این دوره صورت گرفت، تغییر نام زبان فارسی به دری بود. پشتوزبان‌های افغانستان در لویه جرگه ۱۳۴۳ش لفظ «دری» را بر ادبیات سیاسی کشور تحمیل کردند. پیش از آن، عنوان رسمی زبان هم در دربار و هم در ادارات و متون درسی «فارسی» بود، چنانکه تاکنون نیز مردم عادی از فارسی‌زبانان افغانستان نام زبان خود را فارسی می‌گویند. نجیب مایل هروری (۱۳۷۱: ۱۳۴) می‌نویسد: «پس از آنکه قلمرو یگانه زبان فارسی به شکل و هیأت امروز درآمد به طوری که فارسی معمول در ایران را فارسی خواندند و فارسی رایج در افغانستان را دری نامیدند و از فارسی متداول در تاجیکستان به تاجیکی تعبیر کردند، اختلاف اسامی که اختلاف معانی و مردمی را نیز در پی داشت، رفته‌رفته در میان زبان‌شناسان و دستورنگاران قلمرو سه‌گانه سیاسی زبان فارسی نیز راه یافت و بعضی از آنان بدون توجه به مقاصد غیرزبانی آن نظر به پروراندن آن همت گماشتند».

۶- کاهش ستیزه با فارسی در دوره کمونیستی (۱۳۵۷-۱۳۷۱ش)

پس از کودتای ۷ ثور/ اردیبهشت ۱۳۵۷ش نورمحمد تره‌کی با حمایت شوروی، نظام جمهوری داوودخان فروپاشید و افغانستان به دست کمونیست‌های افراطی که هدفی جز به حاکمیت‌رساندن ایدئولوژی مارکسیسم نداشتند افتاد. حاکمیت کمونیست‌ها مصائب و رنج‌های بی‌شماری بر مردم افغانستان وارد کرد و تعداد زیادی از شهروندان افغانستان را بی‌وطن و مهاجر ساخت. رژیم کودتا به‌زودی ماهیت ضددینی خود را آشکار کرد که سبب نارضایتی و سپس قیام گسترده مردم افغانستان شد. «هرچند دولت شوروی سابق با مداخله نظامی خویش کوشید وضعیت را به نفع رژیم برگرداند، ولی مبارزات مردمی ادامه یافت و بالاخره مردم توانستند در سال ۱۳۷۱ش نیروهای شوروی را از خاک افغانستان خارج کنند و رژیم مارکسیستی را ساقط کنند» (کاظمی، ۱۳۹۷: ۱۴۳).

در این دوره قدرت بدون رعایت وابستگی‌های قومی و زبانی میان عناصر و کادرهای برجسته حزبی تقسیم شد و برای اولین بار پس از تشکیل حکومت مستقل در افغانستان، قدرت حکومتی از انحصار یک قوم بیرون آمد و عناصر وابسته به اقوام پشتون و غیرپشتون در مدیریت کلان کشور سهیم شدند. در این دوره، حمایت از زبان خاص و پشت کردن به زبان دیگر حداقل بازتاب بیرونی نداشت. هرچند گرایش فارسی‌زبانان به حزب پرچم و پشتون‌ها به حزب دموکراتیک خلق به راحتی احساس می‌شد. اما این وضع دیری نپایید و به‌زودی گرایش‌های ایدئولوژیکی جای خود را به تعصبات قومی و زبانی سپرد. با این تفاوت که قومیت‌ها و زبان‌ها، به تناسب حضور عناصر قومی و زبانی در قدرت، از حمایت غیررسمی حاکمیت برخوردار شدند.

«از ابتدای دوره کمونیستی تا اوایل حکومت نجیب‌الله، اوضاع حاکم بر جامعه به‌شدت دچار اختناق شد به‌گونه‌ای که از آزادی در اشکال مختلف آن کوچک‌ترین خبری نبود. روی کار آمدن نجیب‌الله کم‌کم فضای باز سیاسی و اجتماعی به وجود آورد» (فضائلی، ۱۳۸۴: ۶۲)؛ گزارش شده‌است که تا سال‌های تشکیل حکومت مجاهدین، بیش از ۲۷۰ عنوان کتاب در زمینه‌های ادبی و هنری که اکثریت قاطع آن به زبان فارسی نگاشته شده بود، به چاپ رسید. بنابراین، دوره کمونیستی درحقیقت فرصتی طلایی برای بالندگی دوباره زبان فارسی بود؛ زیرا این دوره به‌رغم آنکه سرآغاز وقوع بدترین فجایع در تاریخ سیاسی افغانستان به شمار می‌آید، شکستن جوّی بود که بیش از دو قرن زبان فارسی را زیر فشار نگه داشته بود. درمجموع، اواخر دوره کمونیست‌ها، دوره آفرینش آثار متعددی بود که هم از سوی موافقان و هم از سوی

مخالفان به وجود آمد و حتی بعضی از پژوهشگران این سال‌ها را سال‌های طلایی لقب داده‌اند. در این دوره ادبیات با وجود همه مشکلات و نابسامانی‌های سیاسی و اجتماعی، از رشد قابل ملاحظه‌ای برخوردار بوده‌است. زیرا هم در داخل کشور همسو با نظام تولید می‌شده و هم در بیرون از کشور، فعالیت‌های ادبی زیر نام «ادبیات مقاومت و مهاجرت» شکل گرفت.

۷- زبان فارسی در جنگ‌های داخلی و حاکمیت دور اول طالبان (۱۳۷۱-۱۳۸۰ش)

بعد از آخرین بازمانده رژیم کمونیستی (نجیب‌الله) مجاهدین در سال ۱۳۷۱ش زمام مملکت را به دست گرفتند. پس از شکست شوروی، در ابتدا مردم امیدوار بودند مجاهدینی که سال‌ها در راستای آزادی، استقلال و مردم‌سالاری مبارزه کرده بودند، افغانستان را به طرف ثبات ببرند و آرامشی را برای مردمشان به ارمغان آورند؛ اما چنین نشد. دولت مجاهدین از بدو شکل‌گیری تا پایان عمر خود درگیر جنگ‌های داخلی و درون‌حزبی شد. این حزب‌بازی‌ها تا سال‌ها از مردم افغانستان قربانی گرفت و تعداد زیادی را آواره کشورهای دیگر کرد و بدین ترتیب، مهاجرتی که در دوره کمونیست‌ها شروع شده بود، یک بار دیگر شدت یافت. هرچند این مهاجرت‌ها، سبب شد فصل نوینی در ادبیات معاصر به نام «ادبیات مقاومت» و «ادبیات مهاجرت» شکل بگیرد، ولی در داخل افغانستان نه تنها هیچ‌گونه فعالیت ادبی صورت نگرفت، بلکه افراد نادان کتاب‌هایی را که در دوره کمونیست‌ها چاپ شده بود، آتش زدند و به همین علت ضربات سنگینی به سرمایه فرهنگی کشور وارد شد.

سرانجام، سران مجاهدین توانستند حکومت نیم‌بند اسلامی را تشکیل دهند و در رأس آن برهان‌الدین ربانی را که فارسی‌زبان و تاجیک‌تبار بود، قرار دهند. شش ماه پس از تشکیل دولت برهان‌الدین ربانی، یکی از رهبران جهادی به نام گلبدین حکمتیار (رهبر حزب اسلامی) در برابر او قرار گرفت و دست به عملیات ایدایی و نظامی بر ضد دولت جدید افغانستان زد. «گفته می‌شود شمار مجاهدانی که به دست افراد حکمتیار به قتل رسیده‌اند بسی بیش از روس‌هایی است که به دست نیروهای حزب اسلامی کشته شده‌اند» (قراگزلو، ۱۳۸۰: ۲۸).

سرانجام حکومت مجاهدین در ۵ میزان/مهرماه ۱۳۷۵ به دست طالبان سقوط کرد و طالبان با تأسیس امارت اسلامی کشور را در سرایشی سقوط قرار داد. پژوهشگران این دوره را دوره سیاه تاریخ افغانستان و مرگ فرهنگ و ادبیات فارسی دری در داخل افغانستان خوانده‌اند. رژیم طالبان با هرگونه مظاهر ترقی، تجدد و تمدن معاصر مخالف بود. در دوره آنان

تلویزیون افغانستان تعطیل شد و تنها رادیوی عاری از هرگونه موسیقی، با نام «رادیو شریعت اسلامی» روزانه به مدت سه ساعت برنامه پخش می‌کرد. «روزنامه شریعت» نیز تنها ارگان انتشاراتی طالبان بود که اخبار، پیام‌های ملاعمر و اعلامیه‌های طالبان را منتشر می‌کرد (انوشه، ۱۳۸۱: ۴۶۳؛ نیک‌خواه، ۱۳۹۵: ۷۱). از میان جرایدی که قبلاً به زبان دری نشر می‌شد و در دوره طالبان جنبه پشتوی آن غلبه کرد، روزنامه «انیس» را می‌توان نام برد که بیشتر مطالب خود را به زبان پشتو منتشر می‌کرد (نیک‌خواه، ۱۳۹۵: ۷۱). در این دوره نیز مانند دوره مجاهدین، برخی کتاب‌ها و کتاب‌خانه‌ها سوزانده شد.

طالبان با بنیان‌گذاری و تلاش برای تطبیق «امارت اسلامی» در افغانستان دست به جنایات ضد بشری زد؛ آثار تاریخی از جمله بودای بامیان را از بین برد، زنان و دختران را در خانه‌هایشان محصور کرد و جلوی تحصیل آنان را گرفت. «زمانی که طالبان کابل و مزار را گرفتند، اطلاعاتی به ما رسید که آن‌ها کارهای مخرب زیادی انجام می‌دهند. به‌خصوص این‌که آن‌ها برنامه داشتند که ریشه زبان فارسی را از افغانستان برکنند» (مجیدی، ۱۳۹۲).

سیاستی را که طالبان به بهانه «پیاده کردن حکومت خدا بر روی زمین خدا» روی دست گرفته بود، فراتر از مبارزه با زبان فارسی بود. در حکومت «امارت اسلامی طالبان» اقوامی غیر از قوم پشتون، نه تنها هیچ جایگاهی نداشتند، بلکه به شیوه‌های مختلف زمین‌هایشان تصاحب می‌شدند و کوچ اجباری داده می‌شدند. در این دوره از میان اقوام افغانستان، هزاره‌ها به عنوان فارسی‌زبانان بیش از دیگر مردم افغانستان تلفات دیدند و قتل‌عام شدند. قتل‌عام‌هایی که در بامیان، یکه‌ولنگ، دره کیان، پلخمری، بلخ، زابل و... اتفاق افتاد و کشتار کنار جاده‌ای طالبان و به شهادت رساندن عبدالعلی مزاری (رهبر هزاره‌ها) و همراهانش از نمونه‌هایی است که در این دوره بر هزاره‌ها اعمال شده است. این گونه جنایت‌ها نسبت به اقوام دیگر نیز گزارش شده است. «آنان در طول این مدت در هر یورش به نواحی تاجیک‌نشین، هزاره‌نشین، ازبیک‌نشین و دیگر قوم‌های باشنده افغانستان، با بی‌رحمی زن و مرد، کودک و جوان و پیر را به صورت گروهی قتل‌عام کرده و در گورهای جمعی به خاک سپرده‌اند. ... آنان با صراحت اعلام کرده‌اند که «افغانستان یعنی پشتونستان». به بیان دیگر، اینکه افغانستان فقط سرزمین پشتوزبانان است و با دیگران چون بیگانه و بنده رفتار خواهد شد. آنان در بخش وسیعی از افغانستان دست به کوچاندن اجباری تاجیکان و هزاره‌ها و ازبیک‌ها زدند تا یکپارچگی آن مناطق را از میان ببرند» (قراگزلو، ۱۳۸۰: ۳۸). حفیظ منصور یکی از وکلای مردم تاجیک در

پارلمان افغانستان (دوره اشرف‌غنی احمدزی) نیز به این امر توجه کرده‌است: «در دوره‌ای نه چندان دور، در نیمه اول دهه هشتاد که طالبان قدرت را از دست مجاهدان گرفتند، در اکثر مناطق مرکزی و شمالی شعار «هزاره به گورستان» سر داده می‌شد. «افراد طالبان این جمله را در همه جا زمزمه می‌کردند: تاجیک‌ها به تاجیکستان بروند، ازبیک‌ها به ازبیکستان، هزاره‌ها به قبرستان؛ افغانستان جای پشتون‌هاست» (منصور، ۱۳۹۲: ۸۱).

۸- زبان فارسی در دو دهه دموکراسی و نظام جمهوری اسلامی (۱۳۸۰-۱۴۰۰ش)

با حمله نظامی آمریکا در افغانستان و برافتادن حکومت طالبان (۱۳۸۰ش / ۲۰۰۱م) دموکراسی و نظام جمهوری اسلامی در افغانستان پدید آمد. این دوره که با دولت انتقالی و دولت موقت به ریاست حامد کرزی شروع شد، تا سال ۱۴۰۰ش که اشرف‌غنی احمدزی دولت را در اختیار طالبان قرار داد، به مدت ۲۰ سال دوام کرد. در این دوره پس از یک دوران طولانی رکود و قهقرا، زمینه برای فعالیت‌های ادبی مساعد شد و آزادی رسانه‌ها و آزادی بیان به اوج خود رسید. فعالیت‌های ادبی که زمینه آن در دوران ریاست جمهوری حامد کرزی فراهم شده بود، تا پیش از سقوط افغانستان به دست طالبان، ادامه داشت و سیر صعودی خود را می‌پیمود. آزادی بیان و مطبوعات نیز به قوت خود باقی بود و نشریه‌های خصوصی در حال افزایش بود. حلقه‌های ادبی زیادی همچون انجمن ادبی قلم و خانه ادبیات افغانستان در حال فعالیت بودند و علاوه بر جلسات هفتگی، در مناسبت‌های مختلف شب شعر و مراسم ویژه برگزار می‌کردند. دانشگاه‌ها از لحاظ کمیت و کیفیت به رشد خوبی رسیده بود و دختران و پسران زیادی به این مراکز روی آورده بودند. با تمام اینها، برخوردهای تبعیض‌آمیز نژادی و زبانی در این دوره به وفور دیده می‌شد. به‌خصوص در دوره اشرف‌غنی احمدزی تلاش صورت می‌گرفت فرمان‌ها و نامه‌های رسمی به زبان پشتو صادر شود، هرچند خود وی سخنرانی‌های خود را با جمله‌ای در سه زبان پشتو، فارسی و اوزبیک به پایان می‌برد و تلاش می‌کرد با به‌کاربردن جملات «ژوندی دی وی افغانستان، زنده باد افغانستان، یسه‌شن افغانستان» نشان دهد که به زبان‌های افغانستان اهمیت می‌دهد.

قانون اساسی‌ای که در نظام دموکراسی و در تاریخ ۶ دلو/ بهمن ۱۳۸۲ تصویب شد، نیز نیازمند توجه بیشتری است. مهم‌ترین ماده مربوط به زبان در این قانون، ماده شانزدهم آن است: «از جمله زبان‌های پشتو، دری، ازبکی، ترکمنی، بلوچی، پشه‌یی، پامیری و سایر زبان‌های

رایج در کشور پشتو و دری زبان‌های رسمی دولت می‌باشند. ... دولت برای تقویت و انکشاف همهٔ زبان‌های افغانستان پروگرام‌های مؤثر طرح و تطبیق می‌نماید. ... مصطلحات علمی و اداری ملی موجود در کشور حفظ می‌گردد». در این ماده از قانون، ضمن توجه به حقوق زبانی قومیت‌های مختلف این کشور، دیده می‌شود که تقدم به زبان پشتو داده شده‌است. به نظر می‌رسد بخش اخیر این ماده (مصطلحات علمی و اداری ملی موجود در کشور حفظ می‌گردد)، جلوگیری از واژه‌سازی یا واژه‌گزینی را بیان کرده باشد و شاید بر مفاد همین ماده باشد که تعدادی در صدد متفاوت کردن فارسی افغانستان از گونه‌های دیگر آن برآیند و استفاده از واژه‌هایی که جدیداً در قلمرو بزرگ فارسی‌زبانان ساخته می‌شود، ممنوع اعلان کند. در نتیجهٔ همین سیاست بود که حتی به‌کارگیری واژه‌های ورکشاپ، پرابلم، پروگرام، سپورت، پالیسی، سکتور و... را بر کارگاه، مسأله، برنامه، ورزش، سیاست، بخش و... ترجیح می‌دهند.

موضوع دیگری که در این قانون توجه را به خود جلب می‌کند و در مادهٔ ۲۰ آن آمده، سرود ملی افغانستان است که تنها به زبان پشتو آمده‌است: «سرود ملی افغانستان به زبان پشتو و با ذکر الله اکبر و نام اقوام افغانستان می‌باشد». در این ماده به گونهٔ غیرمستقیم به زبان پشتو ارجحیت داده شده و تنها زبان پشتو به عنوان زبان ملی معرفی شده‌است. با مطالعه و تحلیل این مواد قانون به‌خوبی دانسته می‌شود که در دورهٔ دموکراسی هم تلاش شده‌است زبان فارسی تنها به یکی از زبان‌های این کشور فروکاهیده شود.

شاید بر مفاد قوانین همین دوره است که وزیر اطلاعات و فرهنگ حکومت حامد کرزی به خود اجازه می‌دهد خبرنگار فارسی‌زبان محلی را به خاطر استفاده از واژه‌های فارسی مجازات کند: در سال ۱۳۸۶ ش، وزیر اطلاعات و فرهنگ وقت (عبدالکریم خرم) باری، یکی از کارمندان رادیو و تلویزیون محلی ولایت بلخ به اسم بصیر بابی را به دلیل به‌کاربردن واژه‌های «دانشگاه»، «دانشکده» و «دانشجویان» به جای «پوهنتون»، «پوهن‌ځی (تلفظ: پوهنزی)» و «محصلان» در یک گزارشی از وظیفه‌اش سبک‌دوش کرد. مقامات این وزارت در نامه‌ای به تلویزیون محلی بلخ گفته بود که بصیر بابی، به علت «استفاده از کلمات خلاف اصول فرهنگی و اسلامی» مجازات شود و در سابقهٔ کاری‌اش این «تخلف» تذکر داده شود. در پیوند به همین گزارش، ذبیح‌الله فطرت، رییس تلویزیون محلی بلخ، و داوود احمدی، مدیر عمومی اطلاعات تلویزیون ملی افغانستان نیز مجازات نقدی شده بود. بابی پس از این حکم گفته بود که او

هیچ جرمی را مرتکب نشده و فقط زبان مادری‌اش را که فارسی دری است، به کار برده‌است (نک: نجفی‌زاده، ۱۳۸۶).

نظیر همین کار، در اواخر دوره اشرف‌غنی احمدزی نیز در این ولایت صورت گرفته‌است. عبدالصبور رحیل در پایگاه «افغان‌پیپر» در گزارشی نوشته‌است که طی دو سال اخیر، دانشگاه بلخ به شدت در مسیر تعصبات قومی و سیاسی قرار گرفته‌است. پشتوسازی مطلق لوحه دانشگاه بلخ (د بلخ پوهنتون) و ممنوعیت اصطلاحات همانند دانشگاه، دانشکده و دانشجو در متون علمی از نمونه‌های برجسته این اقدامات متعصبانه در دانشگاه بلخ است. ایشان در گزارش خود بیان داشته‌است که «آثار علمی اساتیدی که با کلمات و واژه‌های فارسی نگارش یافته باشد، از طرف شورای علمی دانشگاه و وزارت دوباره مسترد می‌گردد» (رحیل، ۱۳۹۹). نمونه‌های زیادی از برخورد تعصب‌آمیز زبانی در دست است و در موارد زیادی نگارنده افغانستانی این مقاله نیز با چنان رفتارها برخورد کرده‌است که مجالی برای بازگوکردن آن در این مقال نیست. اما شاید بی‌ارتباط و دور از موضوع نباشد که اشاره‌ای به مهم‌ترین اصطلاحات دانشگاهی و نظامی داشته باشیم که در افغانستان به زبان پشتو کاربرد دارد و به معادل فارسی آن اهمیتی داده نمی‌شود. به عنوان مقدمه باید یادآور شویم که در زبان پشتو به دانشگاه «پوهنتون»، به دانشکده «پوهن‌خې (تلفظ: پوهنزی)»، به دانشکده افسری «خربی پوهنتون»، و به دانشجو «پوهنپال» گفته می‌شود.

برگردان برخی از واژگان و القاب آکادمیک از پشتو به فارسی از این قرارند: «پوهیالی: دانشفر / استادیار (درجه سوم)؛ پوهنیار: دانشیار / استادیار (درجه دوم)؛ پوهنمَل: دانشپژوه / استادیار (درجه یکم)؛ پوهندوی: دانش‌اندوز / ادانشیار (درجه دوم)؛ پوهنوال: دانشور / ادانشیار (درجه یکم)؛ پوهاند: دانشمند / استاد، پروفیسور» (رهین، ۱۳۹۱: ۲۵۳). در جدول زیر، درجه‌های نظامی و پولیس به زبان پشتو با معادل فارسی و انگلیسی آنها آمده‌است که در افغانستان تنها اصطلاحات پشتوی آن به کار می‌روند:

رتبه‌های نظامی به زبان پشتو	[معادل انگلیسی ^(۵)]	معادل فارسی
لوی درستیز	Chief of staff	رئیس ستاد ارتش
ستر جنرال	General	ارتشبد
دگر جنرال	Lieutenant General	سپهبد
تورن جنرال	Major General	سرلشکر

سرتیپ	Brigadier General	برید جنرال
سرهنگ	Colonel	دکروال
سرهنگ دوم	Lieutenant Colonel	دگرمن
سرگرد	Major	ج‌گرن
سروان	Senior Captain	ج‌گ‌نورن
سروان	Captain	نورن
ستوان یکم	First Lieutenant	لم‌ری بریدمن
استوار [ستوان دوم]	Second Lieutenant	دویم بریدمن
سرباز	Private	[سرتیر]

(همان: ۲۵۴)

رتبه‌های پولیس رایج در افغانستان نیز به زبان پشتو، و به قرار ذیل‌اند: «دریم سارنمن» (ستوان سوم)، «دوهم سارنمن» (ستوان دوم)، «لم‌ری سارنمن» (ستوان اول)، «سارمن» (سروان)، «سر سارمن» (سرباسدار)، «سمونیار» (سرگرد)، «سمونمل» (سرهنگ)، «سمونوال» (سرتیپ)، «مل پاسوال» (سپهبد)، «پاسوال» (سرلشکر)، «لوی پاسوال» (رئیس ستاد) (همان: ۲۵۵).

۹- زبان فارسی در دوره دوم حاکمیت طالبان (۱۴۰۰- تا کنون)

یکی از گروه‌های فارسی‌ستیز در افغانستان، تحریک طالبان بوده‌است. این گروه هم در دوره پیشین خود (۱۳۷۵-۱۳۸۰ش) و هم اکنون (پس از سقوط جمهوری اسلامی افغانستان)، فارسی‌زبان‌ها و زبان فارسی را دشمن خود خوانده و به شکل‌های گوناگون با آن مبارزه کرده‌است. این گروه به محض مسلط‌شدن بر افغانستان با آزادی بیان، آزادی مطبوعات، تحصیل دختران و مظاهر دموکراسی مبارزه کرد. در مدت یک‌ونیم سال از آمدن آنها، همه زنان از کار و تحصیل محروم شده‌اند و این محرومیت باعث تعطیل شدن تعداد زیادی از مراکز آموزشی و دانشگاه‌ها شده‌است. اکنون نشریات و رسانه‌ها به‌شدت از طرف طالبان کنترل می‌شود و این کنترل باعث شده‌است تعدادی از نشریات به‌کلی تعطیل شود و یا بیرون از کشور به‌صورت آنلاین فعالیت کنند. رسانه‌های وابسته به دولت و رسانه‌های خصوصی دیگر که قبلاً به دو زبان فارسی و پشتو برنامه داشتند، اکنون برنامه‌های پشتوی آنها بیشتر شده‌است. پخش موسیقی از رسانه‌ها ممنوع است و رسانه‌ها به‌استثنای ترانه‌های مخصوص طالبان که به زبان پشتو بخش می‌شوند، هیچ برنامه موسیقی ندارند.

اقدام دیگری که طالبان از بدو ورود تاکنون با قدرت تمام با آن مبارزه می‌کند، اصطلاحات فارسی در دانشگاه‌ها و نهادهای دیگر است. پشتوسازی لوحه‌های دانشگاه‌ها و برخی از نهادهای حکومتی از سوی طالبان به تصمیم جدی آنها مبدل شده‌است. در طی یک‌ونیم سال گذشته این گروه با برداشتن واژه‌های اصیل فارسی از لوحه‌های دانشگاه‌ها، شفاخانه‌ها و سایر اداره‌های دولتی، ثابت ساخته‌است که در صدد حذف اصطلاحات زبان فارسی است. در جدیدترین اقدام لوحه‌های دانشگاه‌های، بلخ، هرات، تخار، پروان و... را از فارسی و پشتو، به پشتوی تنها تغییر داده‌اند. آخرین بار به تاریخ ۲۸ سنبله/ شهریور ۱۴۰۱ واژه «دانشگاه» را از لوحه ساختمان جدید دانشگاه بلخ حذف کردند. کمی پیش‌تر، واژه «دانشگاه» را از لوحه ساختمان کهنه دانشگاه بلخ نیز که موسوم به دانشگاه «مرکزی» این ولایت است، حذف کرده بودند. اطلاعات روز در ۲۸ سنبله/ شهریور ۱۴۰۱ گزارش کرده‌است که طالبان به تازگی لوحه فارسی شفاخانه حوزوی هرات را نیز به خاطر فارسی‌بودن حذف کرده‌اند. در برخی ادارات دولتی نیز اقدام مشابه انجام شده‌است. در حال حاضر برخی از وزارت‌خانه‌های طالبان تنها به زبان پشتو و انگلیسی اعلامیه صادر می‌کنند (نک. <https://www.etilaatroz.com/154828>). این گروه همچنین لوحه‌های فارسی «ریاست عمومی حوزه دریایی شمال» (۳۰ سنبله/ شهریور ۱۴۰۱)، دانشگاه تخار (۱ میزان/ مهر ۱۴۰۱)، دانشگاه هرات (۶ میزان/ مهر ۱۴۰۱)، دانشگاه پروان و برخی دانشگاه‌های دیگر را به پشتو تغییر داده‌اند (همان).

شاید گزارف نباشد در پایان اشاره‌ای به گفت‌وگویی یکی از اعضای ارشد طالبان داشته باشیم که به تاریخ ۲۲ میزان/ مهر ۱۴۰۰ با لحن تندی گرداننده «تلویزیون افغانستان» را به خاطر کاربرد واژه «دانشگاه» سرزنش کرد و گفت: «دانشگاه نگو نی، که باز کار خراب می‌شه!» این برخورد عضو ارشد طالبان با واکنش‌های گسترده فرهنگی مواجه شد؛ یعقوب یسنا، نویسنده و استاد دانشگاه در این زمینه نوشت: «...کسی که اندکی انسانیت داشته باشد، به خود اجازه نمی‌دهد این‌گونه به فرهنگ و زبان چند میلیون شهروند یک کشور تجاوز کند. فقط یک تروریست می‌تواند این‌طور تهدید، تحکم و تجاوز کند. دانشگاه، چراگاه، آسایشگاه، پرورشگاه، لشکرگاه، زایشگاه و... واژه‌های اساسی و اصلی زبان فارسی استند. این فرد تروریست فقط یک خبرنگار را تهدید نکرد، همه ما را تهدید کرد. اگر سکوت کنیم، فردا حق حیات ما را نیز نفی می‌کند» (شفقنا، ۱۴۰۰).

۱۰- نتیجه‌گیری

زبان فارسی در افغانستان پس از شکل‌گیری و تأسیس حکومت مستقل در این کشور و به‌خصوص از دوره معاصر (از شروع قرن بیستم تا امروز) با تحولات گوناگونی روبه‌رو شده‌است. تاریخ معاصر افغانستان پر از چالش‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و زبانی است. این زبان در افغانستان از گذشته‌های دور به عنوان زبان رسمی و محوری استفاده می‌شد، اما با خاندانی‌شدن قدرت و حاکمیت، تعدادی با دست‌اندازی‌های استعمارگر بیرونی بر آن شدند که با استفاده از قوه قهر و قدرت، زبان پشتو را به‌عنوان رقیب مطرح کند و زبان فارسی را به حاشیه بکشاند. این مسأله باعث شد تا طی صد سال اخیر، بسیاری از اصطلاحات فارسی در افغانستان به‌خصوص در بخش‌های نظامی و ارتش، ادارات دولتی و اصطلاحات علمی-دانشگاهی، جایش را به واژگان پشتو بدهد.

محمود طرزی کسی بود که تلاش کرد با به‌میدان‌آوردن رقیب نه چندان قدرتمندی به نام پشتو، زبان فارسی را تضعیف کند. وی با جعل اصطلاح «زبان ملی» و به پیروی از نظریه‌پردازان روس کوشید زبان کهن و پرمایه فارسی را در سطح زبان مردم کوچه و بازار پایین بیاورد. سیاست‌های زبانی و فرهنگی، دولت امیر امان‌الله (۱۹۱۹-۱۹۲۸م) و حاکمان پس از او از نظریات محمود طرزی متأثر شد و برخی از آنان تا سطح حذف کلی زبان فارسی از کتاب‌های درسی شدند. از سوی دیگر، به رغم جایگاه رفیع و متعالی زبان فارسی در افغانستان، خطراتی نیز این زبان را تهدید می‌کند. نبود فرهنگستان مستقل و حمایت نکردن دولت افغانستان از این زبان، زمینه‌های ورود سیل‌آسای واژگان بیگانه را آسان ساخته‌است.

با تمام تلاش‌هایی که در تضعیف زبان فارسی در دوره معاصر افغانستان صورت گرفته و زبان پشتو به‌عنوان رقیب روی صحنه آورده شده‌است، دیده می‌شود که زبان فارسی همچنان جایگاه خود را حفظ کرده‌است و امروزه اکثریت مردم افغانستان به این زبان تکلم می‌کنند. زبان مادری نیمی از مردم افغانستان شامل اقوام تاجیک، هزاره، ایماق، قزلباش، خلیلی، فارسی است. قوم عرب نیز تنها به زبان فارسی صحبت می‌کنند و در گویش کنونی این قوم از زبان عربی، که روزگاری زبان مادری آنان بود، چندان اثری به چشم نمی‌خورد. افزون‌بر آن، حداقل ۹۰ درصد از ساکنان غیرفارسی‌زبان در افغانستان زبان فارسی را در حد زبان مادری خود می‌دانند. همچنین، گویشوران زبان‌های دیگر برای برقراری روابط و افهام و تفهیم‌شان از زبان فارسی استفاده می‌کنند. تنها موضوعی که باور تعدادی از مردم عوام و یا متعصبان قومی

و لسانی را در افغانستان شکل می‌دهد این است که زبان فارسی غیر از زبان دری است؛ حال آنکه واقعیت این مسأله جز دسیسه‌سازی برای تجزیه جامعه بزرگ فارسی‌زبانان نیست و این امر بر آگاهان پوشیده نخواهد بود.

پی‌نوشت

۱. «پشتو» نام زبان بخشی از مردم افغانستان و پاکستان (قوم پشتون) است. در کتاب‌های تاریخی و آثار قدیمی، قوم پشتون را «افغان» خوانده‌اند. امروزه به اشتباه برای سایر اقوام افغانستان نیز کلمه افغان به کار گرفته می‌شود. مبدأ زبان پشتو به هندواروپایی و هندوایرانی تعلق می‌گیرد، ولی در مرحله بعد به صورت قطع فیصله نشده‌است که پشتو جزء خانواده هندی می‌آید یا جزء خانواده ایرانی یا اصلاً شاخه مستقلی است میان السنه هندوآریایی و هندوایرانی (کهناد و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۷). الفبای نوشتاری زبان پشتو با اندکی تغییرات از خط تحریری عربی اقتباس شده‌است. حرکات در این خط، همانند فارسی، به صورت زبرنجیری است که گاه نگاشته می‌شود و گاهی هم نگاشته نمی‌شوند (انوشه، ۱۳۸۱: ۲۱۲). چون در پشتو واج‌هایی وجود دارد که در فارسی و عربی برابری ندارند، برای آن واج‌ها نشانه‌های دیگری درست شده‌است:

ئ	ی	ی	ی	ی	ن	ک	پ	چ	د	خ	ج	ت
əi, y	əi	ay, y	e	y, i	ŋ	g	ǰ (or ǰ)	ǰ	ɖ	c	ʒ	t

۲. ما به صلحیم و فلک در پی جنگ است اینجا / دل از این حادثه بسیار به تنگ است اینجا
ما تباهی‌زدگانیم در این بحر فنا / تخته کشتی ما پشت نهنگ است اینجا
مظفری در صفحه ۲۹ از «پایتخت پری‌ها»، این شعر را به‌عنوان نمونه از اشعار احمدشاه ابدالی آورده‌است.

۳. برای نمونه شعر زیر از محمود طرزی در سراج‌الخبار چاپ شده‌است:

وقت شعر و شاعری بگذشت و رفت / وقت سحر و ساحری بگذشت و رفت
کیما از جمله اشیا، زر کشید / وقت اکسیرآوری بگذشت و رفت
شد هوا جولانگه نوع بشر / وقت بی‌بال و پری بگذشت و رفت
سیم آهن در سخن آمد ز برق / تیلیفون بشنو، کری بگذشت و رفت

(مظفری، ۱۳۹۳: ۴۸)

۴. این اصطلاح پشتو و به معنای جلسه سراسری بزرگان مردم است.

۵. معادل انگلیسی اصطلاحات نظامی، در منبع اصلی نیامده‌است.

منابع

انوشه، حسن، ۱۳۸۱. *دانشنامه ادب فارسی: ادب فارسی در افغانستان* / به سرپرستی حسن انوشه، ج سوم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ سازمان چاپ و انتشارات.

- آهنگ، محمد کاظم، ۱۳۴۹. *سیر ژورنالیزم در افغانستان*، کابل: انجمن تاریخ و ادب.
- حبیبی، عبدالحی، ۱۳۷۲. *جنبش مشروطیت در افغانستان*، کمیسیون فرهنگی حزب وحدت اسلامی افغانستان.
- رحیل، عبدالصبور، ۱۳۹۹. «پشتوسازی اصطلاحات فارسی در دانشگاه بلخ»، قابل دسترس در سایت رسمی افغان‌پیپر، ۲۳/۸/۱۳۹۹؛ کد: ۱۶۵۴۹۸.
- رهین، رسول، ۱۳۸۸. *سرگذشت زبان فارسی دری*، تهران: الهدی.
- رهین، رسول، ۱۳۹۱. *املا و انشای زبان فارسی دری*، کابل: سعید.
- ژوبل، محمد حیدر، ۱۳۸۸. *تاریخ ادبیات افغانستان*، کابل: میوند.
- سلیمانی، قهرمان، ۱۳۹۴. «طرزی، سراج‌الخبار و مسأله زبان فارسی در افغانستان»، *نشریه مطالعات ایرانی/اسلامی*، (۹): ۵۳-۷۴.
- شهرستانی، شاه علی اکبر، ۱۹۹۹. *پیدایش و تحول زبان فارسی دری*، دهلی جدید: بنیاد فرهنگ و تمدن افغانستان.
- طرزی، محمود، ۱۲۹۰. *سراج‌الخبار*، (۲): ۲۰.
- غبار، میرغلام محمد، ۱۳۳۰. *تاریخ ادبیات افغانستان* (دوره محمدزایی‌ها)، کابل: آرش.
- غبار، میرغلام محمد، ۱۳۶۶. *افغانستان در مسیر تاریخ*، کابل: نشر انقلاب با همکاری جمهوری.
- فرهنگ، میرمحمدصدیق، ۱۳۸۵. *افغانستان در پنج قرن اخیر*، تهران: عرفان.
- فضایلی، حسن، ۱۳۸۳. *تأثیر نظام‌های سیاسی و اجتماعی افغانستان بر ادبیات دری*، کابل: مرکز مطالعات و تحقیقات راهبردی افغانستان.
- فضایلی، حسن، ۱۳۸۴. «تأثیرات سیاسی و اجتماعی دوره کمونیستی بر ادبیات معاصر فارسی دری افغانستان»، *پژوهش‌های ادبی*، (۷): ۱۱۷-۱۲۸.
- قدسی، فضل‌الله، ۱۳۸۴. «جایگاه زبان فارسی در افغانستان پس از تأسیس حکومت مستقل»، *نامه فرهنگستان*، (۲۶): ۱۱۷-۱۲۸.
- قراگزلو، محمد، ۱۳۸۰. «افغانستان؛ پایان همایش بنیادگرایان»، *اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، (۱۷۳) و (۱۷۴): ۲۴-۵۳.
- کاظمی، محمد کاظم، ۱۳۹۵. *همزبانی و بی‌زبانی*، تهران: عرفان.
- کاظمی، محمد کاظم، ۱۳۹۷. *شعر پارسی*، مشهد: سپیده باوران.
- کهزاد، احمدعلی، علی محمد زهما و دیگران، ۱۳۸۶. *تاریخ ادبیات افغانستان*، کابل: کتابخانه نشراتی اقرأ.
- کهزاد، احمدعلی، ۱۳۳۰. *تاریخ ادبیات افغانستان*، کابل: دارالتألیف وزارت معارف.
- مایل هروی، نجیب، ۱۳۷۱. *تاریخ و زبان در افغانستان*، تهران: شرکت افست سهامی عام.

- مایل هروی، نجیب، ۱۳۷۸. *سایه به سایه*: دفتر مقاله‌ها و رساله‌ها، تهران: نشر گفتار.
- مجیدی، هارون، ۱۳۹۲. «طالبان می‌خواستند ریشه زبان فارسی را از افغانستان برکنند (پرس‌وشنود ماندگار با استاد رسول رهین)»، *روزنامه ماندگار*، ۱۲ میزان (مهر): ۵.
- مژده وحید، ۱۳۹۸. *روابط سیاسی ایران و افغانستان در قرن بیستم*، بی‌جا، بی‌نا.
- مظفری، سید ابوطالب، ۱۳۹۳. *پایتخت پری‌ها: شعر معاصر افغانستان*، تهران: انجمن شاعران ایران.
- منصور، عبدالحفیظ، ۱۳۹۲. *موانع توسعه سیاسی در افغانستان با تأکید بر عوامل اجتماعی و فرهنگی*، کابل: سعید.
- نجفی‌زاده، هارون، ۱۳۸۶. *پایگاه خبری بی‌بی‌سی*، یکشنبه، ۲۱ بهمن.
- نفیسی، سعید، ۱۳۲۸. «ادبیات فارسی در افغانستان»، *دانش*، ۱ (۱): ۲-۵.
- نیک‌خواه عبدالرحیم، ۱۳۹۵. *زمان در قالب زبان: درون‌مایه‌های شعر معاصر افغانستان*، تهران: عرفان.
- یاکوبسن، رومن، ۱۳۹۹. *روندهای بنیادین در دانش زبان*، ترجمه کوروش صفوی، تهران: نشر هرمس.
- یسنا، یعقوب، ۱۳۹۸. «جایگاه زبان پارسی در افغانستان»، *کاوش‌نامه*، ۲۰ (۴۰): ۱۸۱-۲۰۹.
- <https://af.shafaqna.com/FA/482625>

روش استناد به این مقاله:

رضایتی کیشه‌خاله، محرم. و برهانی، بسم‌الله. فارسی‌ستیزی در یک سده اخیر در افغانستان. *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۴۰۱؛

DOI:10.22124/plid.2023.24197.1626 .۳۳-۷: (۱۴)۲

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

